

Joseph Wachelder

Jeroen Bartelse, *Concentrating the minds. The institutionalisation of the graduate school innovation in Dutch and German higher education*. Utrecht: Lemma, 1999. ISBN 90 5189 564 x, 222 blz., f 59, 50.

Deze dissertatie is een product van het Center for Higher Education Policy Studies (CHEPS) te Enschede. De thematiek van het proefschrift is daarmee gegeven. Vandaag de dag worden promoties niet meer beschouwd als sluitstuk van een individuele wetenschappelijke prestatie maar als voltooiing van de academische opleiding in een onderzoeksschool. Voorheen had het promotieonderzoek vooral in de geesteswetenschappen iets weg van een levenswerk dat zwaar op de promovendus drukte. Nu is de promotie eerder een voorwaarde om als onderzoeker aan de slag te komen. Bartelse heeft het institutionaliseringproces van onderzoeksscholen in het hoger onderwijs tot onderwerp van studie gemaakt. De titel is treffend gekozen. *Concentrating the minds* verwijst enerzijds naar de intellectuele training die de promotie beoogt; anderzijds wordt hiermee de institutionalisering van het promotieonderzoek in onderzoeksscholen aangeduid.

Bartelse heeft een goed gestructureerd boek afgeleverd dat op heldere wijze verslag doet van zijn onderzoek. Afgezien van korte hoofdstukken over politieke besluitvorming omtrent de onderzoeksscholen en *Graduieratenkollegs* in Nederland respectievelijk Duitsland, laat Bartelse de fase voorafgaand aan het institutionaliseringproces van onderzoeksscholen buiten beschouwing. Na een overzicht van beschikbare theoretische kaders - (economische) innovatiemodellen en (organisatie)sociologische en politicologische institutionaliseringstheorieën - beargumenteert Bartelse dat zijn onderwerp het meest gebaat is bij de bestudering van (welgekozen) cases. Aan Arthur Levine ontleent hij het inzicht dat twee factoren het institutionaliseringproces voornamelijk bepalen: compabiliteit en profijt. Compabiliteit geeft aan in hoeverre een verandering aansluit bij de cultuur van een organisatie; profijt is een maat voor het verwachte voordeel. De operationalisatie van deze factoren is moeilijk, wat Bartelse onderkent. Universiteiten staan bekend als complexe organisaties. Ze zijn berucht om hun vele lagen en diffuse besluitvorming. Een kwantitatieve operationalisering van bovengenoemde parameters is dan ook niet goed mogelijk. Daarom kiest Bartelse voor de bestudering van cases. Dat biedt hem tevens mogelijkheden om recht te doen aan de context van het institutionaliseringproces.

Alhoewel een kwantitatieve operationalisering van de parameters compabiliteit en profijt niet mogelijk blijkt, maakt Bartelse veel werk van een verdere explicitering. Voor het bepalen van de compabiliteit van een organisatorische verandering worden, in navolging van Clark, drie dimensies uitgesplitst: werk (organisatie en inhoud), heersende overtuigingen (toegankelijkheid, mate van specialisatie, beroepsperspectief en de verhouding tussen onderwijs en onderzoek) en autoriteit (niveaus en vormen). Ook profijt is een samengestelde parameter. Bartelse benoemt verschillende actoren (Ph.D-studenten, supervisors, universitaire bestuurders, ministerie en publiek), voorhanden alternatieven, strategieën en machtsposities. Bij het bepalen van preferenties spelen ook weer verschillende dimensies een rol: autonomie, kwaliteit en prestige. Al met al een complex amalgaam dat Bartelse wil ontleden.

De door Bartelse onderzochte cases zijn afgeleid van door hem geformuleerde hypothesen. Hij verwacht een hoge mate van diffusie van de organisatorische ver-

andering als zowel profijt als compabiliteit hoog zijn (1) en het niet doorzetten van de institutionalisering als zowel compabiliteit als verwacht profijt laag zijn (2). In het geval van veel profijt en lage compabiliteit verwacht hij resocialisatie: aanpassing van de organisatorische verandering in de loop van het institutionaliseringproces (3). Wanneer compabiliteit hoog is maar het verwacht profijt negatief, verwacht hij fragmentatie: verspreide invoering hier en daar (4).

Vier cases zijn op basis van deze hypothesen geselecteerd: chemie in Nederland als toets voor geval 1; *businessstudies* in Duitsland bij situatie 2; rechten in Nederland als voorbeeld van 3; en aardwetenschappen in Duitsland als toetssteen voor situatie 4. De nadere bestudering van de eerste drie cases bevestigt de verwachtingen. Bij de vierde *case study* is dat evenwel niet het geval. De veronderstelde randcondities trof Bartelse niet aan. In plaats van de combinatie grote compabiliteit met weinig profijt scoorde aardwetenschappen op beide parameters nogal ambigu. Op grond daarvan verwerpt Bartelse de vierde hypothese. Te snel mijns inziens: het valt niet uit te sluiten dat andere cases wel aan de gestelde randvoorwaarden voldoen en inderdaad fragmentatie te zien geven. Helaas heeft Bartelse niet naar andere voorbeelden gezocht.

Toch weet Bartelse nog een ander voorbeeld van fragmentatie aan te wijzen, namelijk in een vroege fase van het institutionaliseringproces van onderzoekscholen bij chemie. Ook daar scoorde toentertijd profijt noch hoog, noch laag. Zijn (overhaaste) conclusie uit deze twee gevallen is dat fragmentatie klaarblijkelijk in dit soort gevallen optreedt. Overigens geeft Bartelse zelf aan (p. 200, 205) dat meer empirisch onderzoek nodig - ik zou zeggen noodzakelijk - is.

Uit deze twee geconstateerde gevallen van fragmentatie trekt Bartelse een uitdagende conclusie. Als fragmentatie optreedt bij ambigue waarden van compabiliteit en profijt, dringt zich naar zijn inzicht een aanpassing van de veronderstelde relaties op. Verwacht profijt lijkt van doorslaggevende betekenis bij het al dan niet voortzetten van een institutionaliseringproces. Compabiliteit bepaalt dan veeleer de vorm die dat proces aanneemt: 'Profitability, as a degree of satisfaction, makes things happen. Compatibility, as a measure of dissatisfaction, refers to a 'let-happen' sense of causality' (p. 201). Ook universiteiten blijken naar profijt (opgevat in de breedste zin des woord) strevende organisaties te zijn. Dat is geruststellend. Tegelijkertijd bevestigt deze studie dat wat profijtelijk is voor de ene discipline, dat niet hoeft te zijn voor de andere. Bartelse concludeert dan ook dat *blueprint* policies in het hoger onderwijs tekort schieten. Er moet ruimte zijn voor pluriformiteit in het hoger onderwijs. Nog geruststellender zou het zijn als beleidsmakers en politieke beslissers daarvan ook overtuigd raken (en blijven).